

THUẬN LỢI, KHÓ KHĂN VÀ GIẢI PHÁP THỰC HIỆN KẾ TOÁN ĐIỀU TRA TẠI VIỆT NAM

PGS.TS. Ngô Thị Thu Hồng*

Trong quá trình phát triển của kinh tế thị trường, gian lận trong hạch toán kế toán và lập báo cáo tài chính nhằm trục lợi của các cá nhân, tổ chức ngày càng gia tăng. Vì thế, việc phân tích, tìm kiếm, phát hiện các hành vi vi phạm với mục đích gian lận để trục lợi là việc làm rất khó khăn, đòi hỏi người thực hiện phải có mức độ am hiểu về chuyên môn nghiệp vụ kế toán, kiểm toán, đồng thời biết cách vận dụng các phương pháp, kỹ thuật, kỹ năng điều tra. Do đó, một loại dịch vụ kế toán được ra đời, đó là dịch vụ kế toán điều tra. Bài viết phân tích những thuận lợi, khó khăn, thách thức khi áp dụng loại kế toán này tại Việt Nam. Qua đó, đề xuất giải pháp thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam.

• Từ khóa: kế toán điều tra; thuận lợi, khó khăn, thách thức; giải pháp thực hiện.

In the process of developing the market economy, fraud in accounting and financial reporting for the benefit of individuals and organizations is increasing. Therefore, analyzing, searching for, and detecting violations with the purpose of fraud for the benefit of individuals is very difficult, requiring the performer to have a level of understanding of accounting and auditing expertise, and at the same time know how to apply methods, techniques, and investigative skills. Therefore, a type of accounting service was born, which is the investigative accounting service. This article analyzes the advantages, difficulties, and challenges when applying this type of accounting in Vietnam. Thereby, proposing solutions to implement investigative accounting in Vietnam.

• Key words: investigative accounting; advantages, difficulties, challenges; implementation solutions.

Ngày gửi bài: 25/4/2025

Ngày gửi phân biện: 29/4/2025

Ngày nhận kết quả và sửa phân biện: 07/5/2025

Ngày chấp nhận đăng: 10/7/2025

DOI: <https://doi.org/10.71374/jfar.v25.i293.08>

1. Giới thiệu

Kế toán điều tra là một loại dịch vụ kế toán, mà nội dung chủ yếu của loại dịch vụ kế toán này là điều tra thu thập bằng chứng về gian lận hạch toán kế toán và trong báo cáo tài chính (BCTC) của doanh nghiệp (DN); xác định thiệt hại do gian lận gây ra và giải trình kết quả khi Tòa án yêu cầu. Trên thế giới, loại kế toán này đã xuất hiện từ năm 1946 và cho đến năm 1980 đã phát triển ở nhiều nước phát triển như Hoa Kỳ, Đức, Nhật, Hàn Quốc... là

những nước có nền kinh tế thị trường phát triển và hệ thống pháp luật tiên tiến. Chính những gian lận trong BCTC của các Tập đoàn kinh tế, các doanh nghiệp thuộc các lĩnh vực kinh tế khác nhau ở các nước phát triển đã thúc đẩy dịch vụ kế toán điều tra ra đời và ngày càng phát triển, góp phần quan trọng trong việc kết nối ngành kế toán, kiểm toán với các cơ quan pháp luật nhằm mục đích phát hiện và ngăn ngừa gian lận trong kế toán và BCTC của doanh nghiệp, đồng thời góp phần hoàn thiện hệ thống pháp luật.

Ở Việt Nam, đến nay có rất ít khái niệm về loại kế toán này. Song, quá trình hình thành và phát triển nền kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa, mặt trái của kinh tế thị trường đã dẫn đến tình trạng gian lận trong báo cáo tài chính và sự tranh chấp về vấn đề tài chính giữa các doanh nghiệp, các tổ chức kinh tế ở nước ta đã xuất hiện ngày càng đa dạng và tinh vi, gây thất thoát về tài sản của Nhà nước cũng như làm giảm uy tín của doanh nghiệp trong hoạt động sản xuất kinh doanh. Điều đó đặt ra tính tất yếu cần phải nghiên cứu về kế toán điều tra vào hệ thống kế toán của Việt Nam để áp dụng trong các doanh nghiệp nhằm tăng cường phát hiện và ngăn ngừa tình trạng gian lận trong kế toán và hoàn thiện hệ thống pháp luật Việt Nam. Mặt khác, thông tin kế toán điều tra ở Việt Nam còn ít và hầu như khái niệm về kế toán điều tra chưa được đề cập trong các văn bản về kế toán, kiểm toán. Số lượng các công trình nghiên cứu về kế toán kiểm tra còn rất khiêm tốn; các trường cơ sở giáo dục đào tạo chưa có chương trình, nội

* Học viện Tài chính

dung môn học này. Việc nghiên cứu và áp dụng kế toán điều tra vào Việt Nam còn là đáp ứng yêu cầu hội nhập quốc tế của Việt Nam về kế toán mà mục tiêu Chiến lược Kế toán - Kiểm toán đến năm 2030 theo Quyết định số 633/QĐ-TTg ngày 23/5/2022 đã đề ra. Vì vậy, nghiên cứu này đề cập đến những thuận lợi, khó khăn, thách thức trong việc thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam. Qua đó, đề xuất giải pháp thực hiện thành công loại kế toán này tại Việt Nam.

2. Lợi ích của việc thực hiện kế toán điều tra

Một là, phát hiện và ngăn chặn gian lận tài chính. Với chức năng của mình kế toán điều tra sử dụng kỹ năng, nghiệp vụ để điều tra những sai sót, gian lận trong hạch toán kế toán và trình bày thông tin trên BCTC. Từ đó, kịp thời có những biện pháp hữu hiệu để ngăn chặn gian lận tài chính xảy ra, góp phần bảo vệ tài sản của doanh nghiệp.

Hai là, thu thập bằng chứng phục vụ tố tụng. Qua việc điều tra tính chính xác và độ tin cậy trong quy trình hạch toán kế toán và BCTC của doanh nghiệp, kế toán điều tra cung cấp những bằng chứng tài chính, rõ ràng, minh bạch để hỗ trợ cho các vụ kiện dân sự hoặc hình sự, giúp tòa án có phán quyết chính xác khi xử các vụ án kinh tế;

Ba là, bảo vệ quyền lợi cho doanh nghiệp, các nhà đầu tư và hỗ trợ tranh chấp kinh tế. Trong quá trình thực hiện vai trò, chức năng và kỹ thuật, kỹ năng điều tra của mình, kế toán điều tra kịp thời phát hiện, ngăn ngừa các gian lận trong kế toán và báo cáo tài chính. Từ đó, giúp DN và các nhà đầu tư tránh được tổn thất tài sản, tài chính, an toàn tài sản, tiền vốn, góp phần nâng cao lợi nhuận; nâng cao tính minh bạch của thông tin tài chính, giúp tăng cao uy tín của doanh nghiệp. Đồng thời, hỗ trợ tòa án có cơ sở tin cậy trong giải quyết các tranh chấp kinh tế giữa các doanh nghiệp, cá nhân có liên quan.

Bốn là, nâng cao hiệu quả quản trị và kiểm soát nội bộ. Qua việc phân tích các điểm yếu trong hệ thống tài chính của doanh nghiệp, kế toán điều tra đề xuất phương án hoàn thiện hệ thống kiểm soát nội bộ nhằm nâng cao năng lực của hệ thống kiểm soát và kiểm toán nội bộ doanh nghiệp; tăng khả năng quản lý rủi ro và cải thiện hiệu quả hoạt động;

Năm là, tăng cường tính minh bạch và tuân thủ pháp luật. Với chức năng của mình, kế toán

điều tra phát hiện và công khai những hành vi gian lận tài chính như: khai man thu nhập để trốn thuế thu nhập, chuyển giá hoặc gian lận trong chứng từ kế toán, trong hạch toán và trong lập, trình bày BCTC. Việc công bố các sai phạm này, buộc doanh nghiệp hoặc cá nhân có liên quan phải chịu trách nhiệm, từ đó tạo ra môi trường minh bạch hơn. Các báo cáo từ kế toán điều tra dựa trên chứng cứ tài chính và tuân thủ chuẩn mực pháp lý, điều này giúp cho việc đảm bảo thông tin tài chính được trình bày trung thực, khách quan, nhờ đó giúp cơ quan tòa án hoặc cơ quan quản lý đưa ra các quyết định đúng đắn.

Mặc dù kế toán điều tra mang lại lợi ích to lớn, song ở Việt Nam, trong những năm qua, khái niệm về kế toán điều tra ít được nhắc đến trong các văn bản về kế toán kiểm toán. Thực tế cũng cho thấy, dịch vụ này hiện chưa được ghi nhận trong bất kỳ văn bản hướng dẫn về hoạt động kế toán, kiểm toán, giám định tư pháp và điều tra. Đồng thời, cũng chưa có đơn vị nào thông báo cung cấp về dịch vụ kế toán điều tra. Thậm chí, ngay cả trong các Cơ sở giáo dục đại học, cao đẳng và trung học chuyên nghiệp, khái niệm kế toán điều tra vẫn còn là vấn đề mới. Trong các chương trình đào tạo bậc đại học, cao đẳng ở tất cả các Cơ sở giáo dục hầu như không có môn học này.

Theo một nghiên cứu đăng trên Tạp chí tài chính kỳ 2 vào tháng 9/2020 cho thấy, tác giả bài báo đã thực hiện một cuộc khảo sát từ ngày 15/10/2019 đến 15/12/2019. Tổng số phiếu điều tra là 247, kết quả phản hồi: 150, tỷ lệ phản hồi là 60,72%. Các kết quả như sau:

(i) Khái niệm về kế toán điều tra còn khá mới mẻ đối với các đối tượng của cuộc khảo sát. Đa phần người trả lời khảo sát (79,33%) chưa biết về khái niệm kế toán điều tra.

(ii) Các tài liệu về kế toán điều tra còn rất hạn chế, chủ yếu là các tài liệu nghiên cứu hoặc tài liệu học thuật, chưa có các tài liệu ghi nhận từ các trường hợp thực tế.

(iii) Dựa vào kinh nghiệm thực tế, phần lớn người trả lời khảo sát cho rằng: Các đối tượng đang đảm nhiệm công việc về giám định tư pháp tài chính và điều tra kế toán hiện nay không được đào tạo đầy đủ về chuyên môn và kỹ năng để thực hiện công việc.

3. Thuận lợi, khó khăn, thách thức của việc thực hiện kế toán điều tra

3.1. Thuận lợi

Một là, cơ quan quản lý Nhà nước về kế toán thuộc Bộ Tài chính, đây là Cơ quan có nhiệm vụ hoạch định các chính sách liên quan kế toán của cả nước, bao gồm các chuyên gia kế toán có trình độ chuyên môn cao, có tư tưởng đổi mới trong quá trình hội nhập kinh tế nói chung và hội nhập kế toán nói riêng, tạo điều kiện thuận lợi cho việc hoạch định các chính sách phù hợp để Việt Nam có thể nhanh chóng thực hiện và phát triển kế toán điều tra vào thực tiễn.

Hai là, hội nhập quốc tế về kế toán của Việt Nam với kế toán quốc tế được Nhà nước Việt Nam luôn luôn quan tâm, các Bộ, ngành có liên quan, đặc biệt là Bộ Tài chính với chức năng quản lý Nhà nước về kinh tế, tài chính, kế toán đã luôn nhạy bén đề xuất kịp thời những định hướng, Chiến lược phát triển kế toán, kiểm toán trong từng giai đoạn, tạo điều kiện thuận lợi cho kế toán điều tra có thể thực hiện ở Việt Nam trong thời gian tới.

Ba là, Việt Nam có nhiều cơ sở giáo dục đào tạo về kinh tế, trong đó, có nhiều cơ sở có bề dày kinh nghiệm về đào tạo ngành/chuyên ngành kế toán, với đội ngũ cán bộ giảng dạy có trình độ cao, nhiều kinh nghiệm... Đây là thuận lợi cơ bản để có thể mở ngành/chuyên ngành kế toán điều tra.

Bốn là, Hội kế toán hành nghề Việt Nam, với bề dày kinh nghiệm trong việc đào tạo, bồi dưỡng, cấp các chứng chỉ hành nghề, tạo điều kiện thuận lợi cho người học có kiến thức chuyên môn, có đạo đức nghề nghiệp để sẵn sàng thực thi các nhiệm vụ được giao.

3.2. Khó khăn, thách thức

Bên cạnh những thuận lợi, việc thực hiện kế toán điều tra ở Việt Nam cũng còn gặp không ít khó khăn, cụ thể là:

Thứ nhất, nhận thức về loại dịch vụ kế toán điều tra của nhiều cán bộ, nhân viên trong các cơ quan quản lý Nhà nước cũng như trong các cơ sở giáo dục đào tạo về kế toán, kiểm toán còn bất cập. Điều này, dẫn đến hạn chế rất lớn khi xây dựng các văn bản mang tính pháp lý, những định hướng đào tạo của các cơ sở giáo dục đào tạo về loại dịch vụ kế toán điều tra cũng như quá trình áp dụng loại kế toán này vào thực tiễn.

Thứ hai, kế toán điều tra chưa được đề cập trong các văn bản pháp lý. Bởi vậy, dịch vụ kế toán điều tra chưa hình thành và chưa được công nhận. Trên thực tế trong những năm qua, mặc dù kế toán Việt Nam đã có quá trình hội nhập với kế toán quốc tế ở một mức độ nhất định, song chưa có văn bản pháp lý quy định, hướng dẫn về kế toán điều tra. Đây cũng chính là những khó khăn, thách thức khá lớn cần khắc phục trong thời gian tới để kế toán điều tra có thể được triển khai thực hiện.

Thứ ba, khó khăn trong việc tiếp cận và thu thập bằng chứng. Trong quá trình tiếp cận các tài liệu sử dụng cho điều tra còn gặp không ít khó khăn, bởi các dữ liệu có thể bị che giấu tình vi, tẩy xóa hoặc sửa đổi; hệ thống lưu trữ không đồng bộ, thiếu tính minh bạch, gây cản trở cho việc thu thập thông tin.

Thứ tư, thông tin về kế toán điều tra còn hạn chế; chưa có nhiều nghiên cứu về kế toán điều tra cả dưới góc độ lý luận và thực tiễn. Do đó, sự hiểu biết về loại hình kế toán này còn hạn chế. Vẫn có khá nhiều ý kiến cho rằng điều tra không thuộc chức năng chuyên môn kế toán, kiểm toán mà là chức năng và công việc của cơ quan điều tra của Nhà nước. Đây là những rào cản đáng kể, gây khó khăn đến quá trình tiếp cận và áp dụng kế toán điều tra ở Việt Nam trong thời gian qua.

Thứ năm, chi phí cao và thời gian điều tra kéo dài. Đặc điểm của hoạt động điều tra là quy trình thu thập dữ liệu và phân tích dữ liệu phải rất chi tiết, cụ thể, phải thực hiện việc kiểm tra chéo, phải thuê những chuyên gia kế toán, kiểm toán, những luật sư giỏi, có nhiều kinh nghiệm trong xử lý, phân tích dữ liệu và điều tra trong một khoảng thời gian dài, đồng thời phải sử dụng công nghệ hiện đại, vì thế cần chi phí lớn trong bối cảnh Việt Nam đại bộ phận là doanh nghiệp nhỏ và vừa, nguồn tài chính hạn hẹp.

4. Giải pháp thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam

Để phát huy những thuận lợi và khắc phục những khó khăn, thách thức của việc thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam, cần thực hiện một số giải pháp chủ yếu sau đây:

Một là, các cơ quan quản lý Nhà nước về kế toán, kiểm toán cần nghiên cứu ban hành các văn bản mang tính pháp lý về kế toán điều tra cũng như các hoạt động hỗ trợ pháp lý và sự phối hợp của kế toán điều tra với các cơ quan pháp luật; quy

định rõ các nội dung như chủ thể, tiêu chuẩn, tính độc lập của các đối tượng thực hiện. Đồng thời, ban hành các văn bản hướng dẫn về quy trình, kỹ thuật sử dụng các hoạt động kế toán điều tra. Mặt khác, cần xây dựng quy chế kiểm soát, giám sát chất lượng trên cơ sở tuân thủ các thông lệ chung của kế toán quốc tế, đồng thời phù hợp đặc điểm, điều kiện của Việt Nam.

Xây dựng các tiêu chuẩn, quy trình và phương pháp kiểm soát chất lượng; ban hành các Chuẩn mực về kiểm soát chất lượng, các hướng dẫn chi tiết về kiểm soát chất lượng để các công ty cung cấp dịch vụ kế toán căn cứ vào đó xây dựng quy trình kiểm soát chất lượng khoa học, phù hợp với thực tiễn.

Ngoài ra, các cơ quan chức năng có liên quan như Bộ Tư pháp, Viện Kiểm sát, Tòa án, Bộ Công an, Bộ Tài chính cần có các văn bản quy định, hướng dẫn về sự phối hợp kế toán điều tra và các ngành cụ thể như luật sư, kiểm sát viên, thẩm phán, điều tra viên, giám định viên tài chính trong việc nâng cao kỹ năng, kỹ thuật của từng ngành nghề nói riêng và phối hợp với chuyên gia nói chung để quá trình điều tra tài chính đạt được hiệu quả và đúng pháp luật.

Hai là, tổ chức tuyên truyền, nâng cao nhận thức cho cán bộ quản lý Nhà nước về kế toán, kiểm toán, cán bộ lãnh đạo trong các cơ sở giáo dục và đào tạo nhận thức đúng đắn về việc thực hiện kế toán điều tra. Trên cơ sở đó, tạo thuận lợi cho việc xây dựng các chính sách phù hợp để đào tạo đội ngũ kế toán điều tra có trình độ, năng lực trong thực thi nhiệm vụ, vai trò của kế toán điều tra.

Ba là, tạo điều kiện cho việc tăng thêm các công ty dịch vụ kế toán, kiểm toán để đáp ứng nhu cầu xã hội về loại dịch vụ kế toán điều tra thông qua việc đơn giản hóa thủ tục hành chính về việc thành lập công ty dịch vụ kế toán, kiểm toán. Để thực hiện điều này, các cơ quan cấp phép thành lập doanh nghiệp cần tuyên truyền rộng rãi và giảm bớt các thủ tục đăng ký thành lập doanh nghiệp, tạo điều kiện thuận lợi cho việc đăng ký thành lập doanh nghiệp và đăng ký kinh doanh đối với dịch vụ kế toán điều tra.

Bốn là, ứng dụng công nghệ hiện đại trong quản lý tài chính, kế toán. Tăng cường sử dụng phần mềm phân tích dữ liệu, trí tuệ nhân tạo nhằm phát hiện kịp thời những dấu hiệu bất thường trong hạch toán và BCTC; triển khai các hệ thống bảo

mật và theo dõi chặt chẽ các giao dịch để đảm bảo giảm rủi ro gian lận tài chính.

Năm là, tăng cường đào tạo nguồn nhân lực kế toán điều tra, đảm bảo cho đội ngũ nhân viên kế toán điều tra được trang bị đầy đủ kỹ năng, kỹ thuật để thực hiện tốt vai trò, nhiệm vụ của kế toán điều tra.

Để thực hiện được định hướng này, các cơ sở giáo dục đào tạo cần xây dựng Chiến lược, đề án mở ngành/chuyên ngành đào tạo kế toán điều tra; có kế hoạch tuyển sinh hợp lý theo từng giai đoạn phát triển của nền kinh tế nhằm đảm bảo hiệu quả công tác đào tạo.

Sáu là, đẩy mạnh hợp tác quốc tế, tăng cường phát triển thị trường dịch vụ kế toán - kiểm toán và phát triển đa dạng hóa các hoạt động dịch vụ kế toán - kiểm toán phù hợp với các nước trong khu vực và quốc tế trong giai đoạn hiện nay. Trong đó, chú trọng phát triển dịch vụ kế toán điều tra; tạo mối quan hệ chặt chẽ với các cơ quan pháp luật để có thể phối hợp thực hiện vai trò của kế toán điều tra đạt hiệu quả cao.

Để thực hiện được giải pháp này, cần có sự phối hợp chặt chẽ giữa các cơ quan quản lý chuyên sâu về kế toán, kiểm toán như Cục Giám sát kế toán kiểm của Bộ Tài chính; các Cơ sở giáo dục và đào tạo, các viện Nghiên cứu về kinh tế, tài chính, kế toán, hiệp hội kế toán, kiểm toán...tổ chức các Hội thảo quốc tế và quốc gia để thu hút những nhà khoa học, nhà quản lý trong và ngoài nước tham gia hội thảo, học hỏi kinh nghiệm lẫn nhau về các vấn đề liên quan đến kế toán điều tra.

Kết luận: Từ việc phân tích lợi ích, thuận lợi, khó khăn và thách thức trong việc thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam, bài viết đề xuất một số giải pháp chủ yếu để phát huy thuận lợi, khắc phục khó khăn, thách thức nhằm thực hiện kế toán điều tra tại Việt Nam đạt được hiệu quả cao. Các giải pháp này cần thực hiện một cách đồng bộ để đạt được hiệu quả mong muốn

Tài liệu tham khảo:

- American Institute of Certified Public Accountants (2011), "The 2011 Forensic and Valuation Services Trend Survey," AICPA, available at www.aicpa.org.
- Awolowo, I. (2019). Financial Statement fraud: The need for a paradigm shift to Forensic accounting (Doctoral dissertation, Sheffield Hallam University).
- Bhasin, M. L. (2013). Corporate Governance and Role of the Forensic Accountant: an exploratory study of an Asian country. Amity Business Review.
- Crumbley, D.L (2015), Forensic and Investigative Accounting;
- Lâm Thị Trúc Linh và cộng sự (2021), " Tổng quan về kế toán điều tra", Tạp chí kế toán và Kiểm toán số tháng 4/2021.
- Nguyễn Thị Sương (2022), " Thúc đẩy kế toán điều tra tại Việt Nam", Tạp chí Tài chính số tháng 6/2022.